

Teatr binalarının Bakı memarlığında yeri

Şahla Tağıyeva

Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının
Sənətnəşnaslıq ixtisası üzrə II kurs magistr tələbəsi
E-mail: shelha-bayramova@mail.ru

Memarlıqda ictimai binaların bir növü olan teatr binaları bu gün də şəhərimizi bəzəməkdədir. Şəhər memarlığında böyük əhəmiyyətə malik teatr binaları çox təəssüf ki, hər gün minlərlə insana ev sahibliyi etsə də, onların diqqətindən kənar qalır. Maraqlıdır, nə vaxtsa bir anlıq ayaq saxlayıb bu binaların hansı məqsədlərə xidmət etdiyini və ən əsası özümdə hansı tarixi dövrün dəyərlərini yaşatdığını düşünmüşükmü? Məqalədə məhz bu mövzünü işıqlandırmağa çalışacağam.

Şəhərin incisi sayılan teatr binalarının yaranma tarixi hələ qədim dövrlərdən başlamışdır. Teatr (teatron) – yunan sözü olub, mənası mənzərə, teatr tamaşaları üçün nəzərdə tutulmuş arxitektura tikilisi deməkdir. Teatr sənətinin yaranması ilə memarlıqda yeni bir sahifə açılmışdır. Teatral səhnələrin keçirilməsi üçün xüsusi yerlərin olması vacib məqam idi. Məhz bu məqsədlə teatr binaları təxminən b.e.ə. VI əsrdə Qədim Yunanıstanda yaranmışdır. Getdikcə öz statusuna uyğun inkişafda olan teatr binaları günümüzdə tam yetkin formada yadrlanmaqdadır. Bildiyimiz kimi, tədbirlərin həyata keçirilməsi böyük kütlə üçün nəzərdə tutulur. Bu səbəbdən də geniş ölçülü binaların tikilməsinə xüsusi ehtiyac yaranır. Azərbaycanda isə ilk teatr binalarının yadrlılması məsələsi XIX əsrin ortalarında aktuallaşmağa başlayır. Bu zamana qədər Azərbaycanda hələ ictimai binalar yox idi. Həmin məqsədlər üçün mövcud binalardan istifadə edilirdi. Azərbaycan Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil olduğundan sonra yaranmış yeni sosial-iqtisadi şərtlər ictimai binaların tikilməsini tələbini qoymuşdu. Şəhərlərin iqtisadi rifahının artması mədəni və ictimai həyatın canlanmasına gətirib çıxarırdı. Bu dövrdə Avropada artıq ölkəmizdən fərqli olaraq teatr və sirk sənətinə maraq daha çox idi. Tədbirlər üçün xüsusi binalar tikilməsə də bu məqsədlə müxtəlif irihəcmli binalardan istifadə edilirdi.

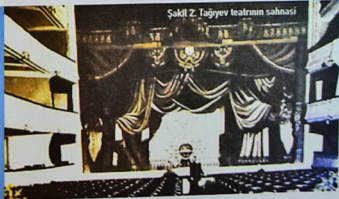
Azərbaycanda ilk teatr binası bir o qədər konsepsiyaya uyğun olmasa da, 1848-ci ildə Şuşada yadrlılmışdır. Bu, heç də təsadüfi deyil, çünki XIX əsrin birinci yarısında Şuşada ticarət, iqtisadi imkanlar yüksək səviyyəyə qalxmışdı. Artıq növbəti teatr binası isə Şamaxıda yadrlıdır. Bildiyimiz kimi, Şamaxı bu dövrdə quberniya mərkəzi idi və bir çox Qafqaz şəhərləri arasında seçilirdi. Yerli əhəlinin tamaşaya həvəsi onları 1958-ci ildə teatr yadrlamağa sövq etmişdi. Ancaq bu ilə də asan başa gəlmədi. Belə ki, Şamaxıda belə bir tikili üçün yer tapmaq çətin idi. Xüsusi binalar teatr binası tələblərinə cavab vermirdi. Yeni teatr binasının tikintisinə isə vəsait ayrılırdı. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, çıxış yolu tapılır. Şəhərin mərkəzi rayonlarından birində əvvəllər düz dükanı kimi fəaliyyət göstərmiş köhnə və boş bina teatr təşəbbüsçülərinin diqqətini çəkir. Ölçülərinə və şəhərin plan quruluşundakı mövqeyinə görə yalnız "Duz mağazası" məqsədəmüvafiq idi. Beləliklə, dövlət binasının istifadəsi üçün Qafqaz canından icazə alınır və binanın rekonstruksiyasına vəsaiti Şamaxı sakini Ağa bəy Zeynal bəy oğlu boynuna götürür. Tikinti işlərinin aparılmasından ötrü yenidoqurma layihəsi tərtiblənməli idi. Amma quberniya memarı İtalyan L. Kambiaco bu zaman Şamaxıda olmadığına görə bu iş onun müavini, şəhər memarı Qasım bəy Hacıbəybabayova həvalə edilir. Memar Qasım bəy Avropa teatr binalarının spesifikasiyasını bilməsə də, şəhər teatrının layihəsini müvafiqiyyətlə hazırlayır. Teatr binasının yaranması böyük hadisə idi və şəhər quruluşunda əhəmiyyətli rol oynadı. Təəssüflər olsun ki, Şamaxı teatri 1859-cu ildə baş vermiş zəlzələ zamanı xeyli zədələndi və bununla da fəaliyyətinə son qoyuldu.

Azərbaycan teatr quruluşu tarixində yeni dövr – Bakı quberniyasının inzibati və ictimai həyatının canlandığı keçmiş qəza şəhəri olan paytaxtda aparılan tikintilərlə başladı. Teatr tamaşaları artıq yerli əhəlinin də marağının artması ilə nəticələndi. Buna əsas təkan

Səhifə 1. Tağıyev teatrindən sonra

Səhifə 2. Tağıyev teatrinin səhnəsi

isa 1873-cü ildə Azərbaycan milli peşakar teatrının yaranması oldu. Elə bu zaman Bakı milyonçusu H.Z. Tağıyev Bakıda "Əsl teatr binası" tikdirmək qərarına gəlir. 1882-ci ildə o, özünün Qorçakovskaya və Merkurievskaya küçələrinin arasında buğda anbarı funksiyalı binasını kəsilə surətdə rekonstruksiya edərək teatr üçün uyğunlaşdırılması məqsədilə 35 vərəqdə hazırlanmış layihəni idarəyə göndərir. Bina şəhərin mərkəzində, varlıq yaşayan məhəllələrdən bir əkənərdə yerləşirdi. Tikintiyə mühəndis-texnoloq Ferdinand Lemkul rəhbərlik edirdi. Bina 1883-cü ilin sonunda tamamlandı.

Bəli, XIX əsrin sonlarında Bakıda yeganə teatr binasının yaranması üçün bir Tağıyevə minnətdar olmalıyıq. Teatr mövcudluğu ərzində dəfələrlə rekonstruksiya maruz qalmış, yanmış və yenidən bərpa edilmişdir. Hər dəfə məlumat–plan kompozisiyası, fəsadın keyfiyyəti, interyer daha da yaxşılaşdırılmış, zənginləşdirilmişdir. Zaman keçdikcə məşhur milyonçu teatrın populyarlığını azaldığını, dəbdəbdə düşdüyünü gördükdə öz tikilisindən bərdəfəlik qurtulmaq istədi. Amma söküntü ilə bağlı şəhərin teatrız qalacağı məsələsi ortaya çıxdığı, iş adamlarına elə o andaca teatra "maraq" oyandı. Onları bir Bakıda teatr meydanaında "Nümunəvi teatr binasının inşası üzrə ortaqlıq" adı səhərlərdə cəmiyyət yaradırdı. Hatta şəhər Dumasına teatr meydanaında səhə ayrılmış haqda müaricət də ünvanlandı. Yeni teatrın tikintisi haqqında gedən söz-söhbətlər Hacı Zeynalabdin öz teatrini yeniləməyə vadar etdi. 1898-ci ildə Tağıyev teatrının yenidənqurulması üzrə layihənin tərtibatı və tikintisi işlərinə nəzarət P.I. Koqnovitskiyə tapşırıldı. Memarlıq-planlaşdırma strukturuna əhəmiyyətli dəyişiklik istəməyən Koqnovitski, cüzi dəyişikliklərlə kifayətləndi. Təməşəçi zəli əvvəlki kimi ifadəsi və cazibəsi qaldı. Koqnovitski tərəfindən tərtiblənməsinə bu layihə saxavətli məsələnin arzuladığı kimi Bakının gələcək teatrları ilə rəqabət apara biləcək, memarlıq və bədi tərtibat baxımından zəngin bir teatr binası hədiyyə etmək məqsədinə cavab vermədi. Tağıyevin dəvəti ilə Koqnovitski ilə birgə teatrın rekonstruksiyasına iştirak edirdi memar Əlvoskiyə də qatılmışdı. O, öz yaradıcılıq fantaziyasını işə salaraq, əla layihə tərtib etdi. Teatrın füsunkar olması üçün imkan daxilində bütün vasitələrdən yararlanmağa çalışdı.

Bədbəxtlikdən, 1908-ci ildə teatr binası yanır. Və əlbəttə ki, onu yenidən bərpa etmək lazım gəlir. Tağıyev artıq teatra tələbatın artdığını nəzərə alaraq xəlq bənişləndirmək, yerlənir sayını artırımaq qərarına gəlir. İkmarətəbəli binanın avazına ucmətəbəli daha həcmli,

əvvəlkindən 400 yeri daha artıq olan bina tikirdi. Bütün bunlar Tağıyevə 300000 rubla başa gəlmişdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yeni teatrın təqdimatı 1910-cu il 30 sentyabr tarixində baş tutdu, (Şəkil 1,2).

Bir neçə il sonra, 1 fevral 1918-ci ildə Tağıyev teatrında yenidən yəngin baş verdi. Bunun nəticəsində binanın yalnız daşı, dəmir–beton karkası və on fasadı salamat qaldı. Bakının inşaat mühəndisləri belə hesab edirdilər ki, onun bərpası yalnız üç–dörd aya mümkündür. Ancaq bina bir də Azərbaycanca sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra, 1921–1922-ci illərdə bərpa olundu. Bərpa layihəsini Bakı şəhərinin baş memarı, mülki mühəndis Zivar bəy Əhmədovun hazırlamışdı.

Təmir və bərpa məqsədilə istifadəsiz qaldığı illəri saymasaq, təxminən 120 ildən çoxdur ki, bu bina Azərbaycan mədəniyyətinə xidmətədir. Tarixini incələdiyimiz məkəndə uzun illər Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrı fəaliyyət göstərmişdir. Hərmin teatr üçün ayrıca bina tikilib istifadəyə verildikdən sonra, 1960-cı ildən orada Azərbaycan Dövlət Musiqili Teatrı (əvvəlki adı: Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya teatri) damı məskunlaşmışdır.

Otən əsrin səksəninci illərində bina ucmət təhlükəsi ilə üzlaşmışdır. Doxsanıncı illərin əvvəlində Azərbaycan hökuməti bu məsələni həll

etmək üçün konkret tədbirlər gördü. Bərpa işləri Bakının inkişafında əvəzli xidmətlər göstərmiş, lakin artıq ömrünün ahl çağlarını yaşayan dövlət xadimi Əliş Ləmbəranskiyə tapşırıldı və 4 il müddətində – əvvəlki memarlıq üslubunu saxlamaqla – tikilib istifadəyə verildi. 1998-ci ildə binanın rəsmi açılışında ümummilli lider Heydər Əliyev "əxsən işitərk emişdir".

Prezident İlham Əliyevin 25 noyabr 2010-cu il tarixli Sərəncamı əsasında, Bakının mərkəzində yerləşən və əsrarəngiz binada geniş, daha müasir inşaat texnologiyaları ilə yenidənqurma işləri həyata keçirildi və təbii ki bu zaman əvvəlki memarlıq üslubunun qorunub saxlanılmasına xüsusi diqqət yetirildi (şəkil 3).

Günü–gündən böyüyüb gözəlləşən Danizkanarı bulvarını gözəşyan mənzərəsi fonunda şəhərimizi bəzəyən başqa bir memarlıq nümunəsi də Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrıdır. Əhsən ucmətəbəli sevimli məkanına çevrilmiş bu mədəniyyət mərkəzinin maraqlı tarixi və özünəməxsus memarlıq xüsusiyyətləri var.

1909-cu ildə Danizkanan bulvarında mühəndis İ.Ploşkonun layihəsi əsasında "Fenomen" kinoteatrı tikilmişdi. Ancaq şəhər bələdiyyəsi buna razılıq vermirdi. Səbəb kimi tikiləcək binanın bulvarda mədəniyyət gəzintisinə mane olacağı, ansamblın pozulacağı söyləyirdilər. Və

buna görə də tikinti yubadılır. Nahayət, "Fenomen" teatrını tikintisinə icazə alınır və "Qafqaz və Merkurium" cəmiyyətinin yanında inşaat işləri başlanır. Binanın memarlıq həlli fransız üslubunda olsa da, memar Bakıda tikilmiş binalardan da elementlər götürürək, sintez etmişdir. Hərmin elementlərdən fasadda, gubnəzlərin üstündə, interyerdə istifadə olunub. Giriş qəpəsinin sağ və solunda, binanın iki yanında qədim yunan, roma allahlarının – Merkurium, Poseydon və Afroditanın heykəlləri qoyulub, hansı ki, binaya zəriflik, incəlik bəxş edirdi (Şəkil 4) Bundan əlavə, hərmin dövr üçün böyük yenilik olan havadaşıma sistemi quraşdırılmışdır. 1910-cu ildə tikinti başa çatdı. Binanın gözəlliyini, cazibəsini görən şəhər bələdiyyəsi ətrafdağı yəndəmsiz tikililəri, həmçinin "Qafqaz və Merkurium" məxsus anbar binasını sökmək qərarına gəlir və yerində park salınır. "Fenomen" heykəlləri götürülürək, yerinə kolkoşu qədim heykəlləri qoyulub (şəkil 5).

Na həyət, 1964-cü ilin aprelində Neftçilər prospektində yerləşən bu əsrarəngiz məkan damı sahibinə qovuşub. Binada Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrı fəaliyyət göstərməyə başlayıb. 1980-cillərində əsası təmir işləri aparılıb, tarixi görünüşü bərpa olunub. "Fenomen" teatrı çoxsaylı dəyişikliklərə məruz qalmasına baxmayaraq, öz təkrarsızlığını, fəxskarlığını qoruyub saxladı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2006-cı il Sərəncamı ilə əhsəl təmir, yəndənqurma və müasir təknoloji avadanlıqla təchizat üçün başlanmış, bir il davam edən təmirin son 28 dekabr 2007-ci ildə Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrı yenidən istifadəyə verilməmişdir. ♦

Ədəbiyyat:

1. Şamil Fətullayev–Fığarov. XIX əsr–XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanca Şəhərsalma və memarlıq
2. C.C. Fığarov. Azərbaycan Teatrı
3. www.ourbaku.com
4. www.wikipedia.org
5. İlham Rahimli. Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrı

Резюме

Автор статьи содздет для читателя цельный экскурс по театральному облику архитектуры Баку.

Ключевые слова: театр, архитектура, город, история, стили, здания.

Summary

The author of the article creates for readers a whole excursion on the theatrical appearance of the architecture of Baku.

Key words: theater, architecture, city, history, styles, building.

